

**Природоохоронні території:
основні терміни та поняття.**

**Біологічне різноманіття –
його стан та загрози**

Зміст курсу націлений на те, щоб залучити здобувачів вищої освіти до активного процесу розв'язання глобальних та регіональних проблем у галузі збереження біорізноманіття та природоохоронних територій.

Мета курсу: доповнити, розширити, поглибити та систематизувати знання про сучасні дослідження, що стосуються збереження та невиснажливого використання біорізноманіття на місцевому рівні; розвивати соціальні, морально-етичні та інформаційні компетентності особистості, яка усвідомлює власну відповідальність перед суспільством та збереження життя на Землі.

Природоохоронна територія - територія, яка охороняється через своє екологічне, культурне або подібне значення. Існує велика кількість таких територій, рівень захисту яких сильно відрізняється та залежить від статусу, встановленого національними законами та міжнародними договорами.

Природоохоронна територія, як визначається Міжнародним союзом охорони природи (МСОП) - територія або акваторія, призначена для захисту і підтримки біологічної різноманітності та природних і пов'язаних із ними культурних ресурсів, захист якої встановлюється законом або іншими засобами.

Міжнародні правила щодо природоохоронних територій беруть початок із 1972 року, коли була підписана Стокгольмська декларація Конференції ООН з питань довкілля. У ній постановлялося, що захист зразків усіх головних типів екосистем повинен бути фундаментальною вимогою національних програм охорони природи. З того часу охорона таких екосистем стала основним принципом створення біологічних заповідників, що отримали підтримку кількома міжнародними договорами та резолюціями ООН - зокрема Світовий природний протокол 1982 року, Декларація Ріо-де-Жанейро 1992, і Йоганнесбурзька декларація 2002. Загалом ефективні національні програми захисту основних типів екосистем розвинулися щодо сухопутних територій і в значно меншою мірою щодо морських і прісноводних біомів. Українське законодавство визначає типи природоохоронних території дещо інакше, хоча і зберігає основні принципи.

МСОП визначає шість категорій охоронних територій

I. Заповідник суворого режиму (Ia - природний заповідник, Ib - дика територія) - територія з найвищим рівнем захисту, що охороняється для збереження екосистеми та наукових досліджень.

II. Національний парк - охоронна територія, призначена переважно для захисту екосистеми і екологічного туризму

III. Пам'ятка природи - охоронна територія, призначена переважно для збереження специфічних особливостей природи

IV. Заказник - територія для охорони окремих видів: охоронна територія, призначена переважно для охорони окремих видів, часто з навмисним втручанням в екосистему

V. Охоронний рельєф - охоронна територія, призначена переважно для захисту рельєфу/ландшафту та туризму.

VI. Територія контрольованого природовикористання - охоронна територія, призначена переважно для довготермінового економічного використання природної екосистеми.

Природоохоронні територі́ї України - території, створені з метою охорони природних ландшафтів від надмірних змін внаслідок господарської діяльності людини на території України. Найважливішими з таких об'єктів є заповідники, національні парки, заказники. З

В Україні 8633 території та об'єкти природно-заповідного фонду - це 6,8 % площі країни. У складі природно-заповідного фонду - 5 біосферних заповідників, 19 природних заповідників, 53 національних природних парки.

До складу природно-заповідного фонду України належать території та об'єкти *одинадцяти категорій*:

- ✓ природні заповідники;
- ✓ біосферні заповідники;
- ✓ національні природні парки;
- ✓ регіональні ландшафтні парки;
- ✓ заказники;
- ✓ пам'ятки природи;
- ✓ заповідні урочища;
- ✓ ботанічні сади;
- ✓ дендрологічні парки;
- ✓ зоологічні парки;
- ✓ парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.

Біорізноманіття, або біологічне різноманіття є різноманітністю живої природи. Існує декілька визначень та способів оцінки біорізноманіття.

Біорізноманіття – це різноманітність усіх видів живих організмів включаючи тварин, рослин, водних жителів, птахів, водоростей, грибів і т.д., які взаємодіючи між собою утворюють різноманітність екосистем.

Людська діяльність особливо гостро впливає на природні ресурси:

- підвищення температури повітря
- забруднення пластиком вод Світового океану та суші
- вирубування лісів для сільськогосподарських цілей, будівництва доріг
- вилучення водних ресурсів для промисловості
- забруднення шкідливими викидами повітря
- інтенсивне вирощування с-г культур
- військово-воєнні дії.

Будь-яка людська діяльність так чи інакше шкодить природним ареалам життя тварин, птахів, рослин та морських організмів. Вже в минулому столітті поставало питання про збереження біорізноманіття та його захист.

Основою у сфері збереження біорізноманіття стала Конвенція про біологічне різноманіття, яку започаткували в 1992 році під час Всесвітньої конференції глав держав та міністрів довкілля, яка передбачає стале, невиснажливе використання компонентів біологічного різноманіття таким чином і такими темпами, які не приводять у довгостроковій перспективі до вичерпання біологічного різноманіття, тим самим зберігаючи її властивість задовольнити потреби теперішнього і майбутнього поколінь і відповідати її сподіванням.

- ✓ Згідно даних Всесвітнього фонду дикої природи (WWF) з 1970 року планета втратила понад 60% популяцій ссавців, птахів, риби, рептилій і земноводних.
- ✓ Не менше як 300 видів ссавців повністю зникли через полювання, а в річках та озерах популяції диких видів скоротилися на 83% через використання прісної води в сільському господарстві та будівництві дамб.
- ✓ А відповідно до інформації, яку опублікували у звіті ООН, за наступні 10 років під загрозою зникнення 1 млн видів тварин та рослин!

За даними науковців, для нормального функціонування біосфери Землі та можливості її відновлення, необхідно від 10-15% природоохоронної території.

Для збереження природних комплексів та їх відтворення землі “заповідують” тобто вилучають з певної сфери господарювання для виключення антропогенного впливу, а для регулювання та збереження цих територій укладаються міжнародні природоохоронні конвенції та угоди.

Природоохоронні конвенції та угоди містять статті, які спрямовані на визначення заходів задля збереження групи певних видів тварин та рослин чи окремих типів природного середовища.

Біорізноманіття – це міра кількості, різнорідності і мінливості форм живих організмів. Вона включає в себе різноманіття у рамках виду, різноманіття видів та екосистем. Вивчення біорізноманіття також включає спостереження за його змінами в просторі і часі.

Біорізноманіття існує скрізь, – як у воді, так і на суходолі. Воно включає в себе всі організми: від мікроскопічних бактерій до рослин і тварин зі складною будовою. Теперішній перелік видів, хоча й корисний, залишається неповним і недостатнім для забезпечення точного уявлення про масштаби та розподіл усіх складових живої природи. На основі сучасних знань про те, як біорізноманіття змінюється з плином часу, можуть бути зроблені приблизні оцінки темпів та причин вимирання видів.

Ресурси екосистеми – це блага, які люди отримують від довкілля. Біорізноманіття відіграє важливу роль у функціонуванні екосистем і в численних благах, які вони забезпечують. Ці блага включають: поживні речовини і кругообіг води в природі, ґрунтоутворення та снігозатримання, опір інвазивним видам, запилення рослин, регулювання клімату, а також контроль за шкідниками та забрудненням. Для підтримання сталості ресурсів екосистеми має значення, які види та в якій кількості поширені на певній території.

Біорізноманіття
ЗДОРОВЕ ДОВКІЛЛЯ - ЗДОРОВІ ЛЮДИ

Чому втрата біорізноманіття викликає стурбованість?

- ✓ Біорізноманіття забезпечує безліч ключових потреб людства, що виходять за рамки простого забезпечення сировиною.
- ✓ Втрата біорізноманіття негативно впливає на деякі аспекти добробуту людства, зокрема на продовольчу безпеку, вразливість до стихійних лих, енергетичну безпеку і доступ до чистої води та сировини. Це також впливає на здоров'я людей та суспільні відносини.
- ✓ Коли люди змінюють екосистему задля збільшення розміру отримання одного з ресурсів, це неминуче призводить до зміну стану інших складових. Наприклад, заходи з видобутку сланцевого газу можуть призвести до зниження доступності та якості питної води. В результаті таких компромісів, багато екосистемних ресурсів деградували, наприклад: рибальство, водопостачання і захист від стихійних лих. У довгостроковій перспективі, ціна завданих втрат може значно перевищувати короткострокові економічні вигоди, які можна отримати від трансформації екосистем.

Чому втрата біорізноманіття викликає стурбованість?

- ✓ На відміну від товарів, що купуються і продаються на ринках, багато благ отримуваних з екосистем, не підлягають купівлі-продажу на ринках, ба більше практично не надаються вираження в грошовому еквіваленті. Це означає, що важливість біорізноманіття та природних процесів для людей ігнорується фінансовими ринками. Виснаження екосистем може бути значно сповільнене або повністю усунуте, якщо при прийнятті рішень буде розглянуто не економічні чинники, або ж вироблено нові методи оцінки ресурсів екосистеми.
- ✓ За останнє сторіччя, деякі люди отримали користь від перетворення природних екосистем і росту об'ємів міжнародної торгівлі, однак подальше використання природних ресурсів в теперішніх обсягах та способи експлуатації екосистем можуть поставити під питання подальше існування економіки на всіх рівнях в нинішньому вигляді.

Які сучасні тенденції щодо біорізноманіття?

Практично всі екосистеми Землі різко трансформуються через людську діяльність і продовжують перетворюватися з метою сільськогосподарської та інших видів експлуатації. Сучасна втрата біорізноманіття та відповідні зміни у навколишньому середовищі зараз відбуваються швидше, ніж будь-коли раніше в людській історії, і немає ніяких ознак сповільнення цього процесу.

Багато популяцій тварин і рослин скоротилися в чисельності, географічному поширенні, або за обома показниками одночасно. Зникнення видів іноді розглядається як природна частина історії Землі.

Діяльність людини збільшила швидкість зникнення видів, принаймні в 100 разів у порівнянні з гаданою природною швидкістю.

Які чинники призводять до втрати біорізноманіття?

Біорізноманіття швидко скорочується у зв'язку з такими чинниками як:

- ✓ зміни у землекористуванні
- ✓ зміни клімату
- ✓ інвазивні види
- ✓ надмірна експлуатація та забруднення довкілля.

Такі природні, або частіше викликані людиною чинники, що називаються каталізаторами, здебільшого, взаємодіють і підсилюють один одного.

Які чинники призводять до втрати біорізноманіття?

У той час як зміни в структурі біорізноманіття чіткіше пов'язані з прямими каталізаторами такими як **втрата середовища існування**, вони також пов'язані з опосередкованими каталізаторами, які лежать в основі багатьох змін в екосистемах.

Основні опосередковані каталізатори:

- зміни в структурі людських спільнот
- делокалізація економічної діяльності
- агресивний наступ механізації,
- культурна глобалізація, що призводить до виникнення культурних сурогатів відірваних від певного територіального контексту.

Різні прямі каталізатори були критично важливі в різних екосистемах за останні 50 років. Наприклад, у наземних екосистемах, основним каталізатором була зміна рослинного покриву, така як перетворення лісів в аграрні господарства. Подібно, у морських системах нафтове забруднення і надмірний вилов риби були основними чинниками втрат біорізноманіття.

Які чинники призводять до втрати біорізноманіття?

Здебільшого, основними чинниками, що безпосередньо ведуть до втрати біорізноманіття є:

- зміни середовища існування, такі як фрагментація лісів;
- вторгнення інвазивних видів, які вкорінюються і поширюються за межами свого нормального ареалу існування;
- надмірна експлуатація природних ресурсів;
- забруднення, зокрема, надмірне використання хімічних добрив, що призводить до понаднормової кількості токсичних продуктів їх розкладу у ґрунті та воді.

Недавні зміни клімату вже мали значний вплив на біорізноманіття та екосистеми в деяких регіонах.

Оскільки зміни клімату стануть серйознішими, очікується, що шкідливий вплив на стабільність екосистем переважить економічний зиск, зокрема від збільшення вегетаційного періоду, у більшості регіонів світу.

Зміни клімату, згідно з очікуваннями, посилять ризик вимирання видів, повеней, посух, і спалахів хвороб.

Багато негативних чинників, впливають на біорізноманіття сьогодні сильніше, ніж у минулому, особливо взявши до уваги їх сукупну дію.

Через вразливість до одної загрози, види часто стають сприйнятливими до інших; численні загрози можуть мати несподівано драматичні наслідки для біорізноманіття. Каталізатори вимирання різняться залежно від локальних до глобальних масштабів, а також від миттєвих до довгострокових наслідків.

Наприклад, вимирання видів через втрату середовища існування може бути швидким для деяких видів, але тривати сотні років для інших.

Як може змінитися біорізноманіття в майбутньому?

Майбутнє біорізноманіття залежатиме виключно від того, який сценарій свого розвитку обере людство: буде це зростаюча глобалізація, а чи повернення до локальних економік та спільнот, панування вільного ринку, а чи планування на довгострокові перспективи.

За першого сценарію площі сільськогосподарських угідь будуть розширюватися, причому з значна їх кількість вибуватиме зі вжитку з причини їх отруєнь пестицидами та хімдобривами, які неминуче несуть зниження природної родючості; в той же час лісовий покрив буде скорочуватися, особливо в країнах, що розвиваються. Це призведе до тривалого зниження місцевого та глобального біорізноманіття, переважно в результаті втрати середовищ існування.

Біорізноманіття водних екосистем і конкретних популяцій риб знизиться завдяки таким факторам, як: надмірний вміст продуктів розкладу хімічних добрив, надмірний вилов, вторгнення інвазивних видів і забруднення навколишнього середовища.

Як може змінитися біорізноманіття в майбутньому?

Сценарій, що передбачає відмову від вільного ринку та звертання глобалізації містить значно більше світлих перспектив як для довкілля в цілому, так і для біорізноманіття зокрема.

Локалізація господарської діяльності зведе на мінімум транспортні витрати, збільшить ефективність використання місцевих ресурсів та змусить до дбайливого до них ставлення, місцеві громади матимуть змогу планувати використання та відновлення благ екосистеми від втручання глобальних корпорацій, відновиться культурний та етичний зв'язок населення з конкретною територією, а найголовніше поставить на перше місце задоволення потреб конкретних людей в благах природи, замість одержання прибутків корпораціями.

Що можна зробити для збереження біорізноманіття?

- ✓ Утворення заповідних територій є невід'ємною частиною програм зі збереження біорізноманіття, але самих їх буде недостатньо для захисту всього спектру біорізноманіття (в силу взаємоп'язаності екосистем між собою). Крім того перешкодою до їх створення може бути протидія з боку капіталістичних інституцій зацікавлених в хижацькій експлуатації природних ресурсів.
- ✓ Для збереження біорізноманіття турбота про нього має стати невід'ємною складовою агрокомплексу, рибальства і лісівництва. Ці сектори безпосередньо залежні від біорізноманіття та безпосередньо на нього впливають. Впровадження пермакультурних методів в сільське господарство та лісівництво допоможе здобувати продукти харчування з мінімальною шкодою для екосистем.

Що можна зробити для збереження біорізноманіття?

- ✓ Владні інстанції на всіх рівнях мають істотне значення для охорони біорізноманіття та сталого здобуття благ з екосистем. Більшість заходів спрямованих на збереження біорізноманіття повинні бути здійснені на місцевому та національному рівнях. Держава мусить вгамувати апетити капіталістів натомість зберегти екосистеми та природні ресурси задля виживання корінного населення.
- ✓ Інформування всього суспільства про необхідність збереження біорізноманіття та відмова від принципу отримання надприбутків з природних ресурсів без врахування довгострокових перспектив суть основоположними кроками збереження життя на нашій планеті вцілому. Відновлення екосистем, зазвичай, набагато дорожче, ніж захист екосистем близьких до незайманих, але й воно набуває дедалі більшої важливості в силу деградації великого числа територій.

Висновки

1. Дії людини часто спричиняють незворотні втрати у видовому різноманітті життя на Землі. Такі негативні тенденції за останні 50 років, виявилися глибшими, ніж у будь-коли в людській історії, і вони триватимуть далі, якщо не зупинити експлуатацію довкілля глобальним капіталом.
2. Біорізноманіття сприяє прямо або опосередковано забезпечує всі базові аспекти людського добробуту, наприклад, забезпечення якісними продуктами харчування та збереження фізичного та психічного здоров'я. За останнє століття, окремі групи людей отримали великий матеріальний зиск від перетворення природних екосистем, однак, ці зміни поставили під загрозу збереження добробуту та здоров'я більшості населення світу, та навіть спричинили незворотну екологічну кризу в деяких регіонах (напр. зникнення Аральського моря).
3. Попри те, що підпорядковані корпораціям інституції просувають думку про безумовну користь від експлуатації екосистем, втрати, які завдаються корінному населенню конкретних територій здебільшого перевищують ці вигоди. Про це свідчать також новітні дослідження при принципі функціонування екосистем. Навіть за умови, коли можливі втрати в екосистемі не повністю відомі, обережний підхід є виправданим, оскільки радикальні зміни в довкіллі завжди є незворотними.

Висновки

4. Такі чинники, як: масова міграція населення, зміна клімату, штучна стимуляція споживання та зростання впливу глобального капіталізму будуть і надалі спричиняти втрати в біорізноманітті та посилювати експлуатацію екосистем у теперішньому темпі або навіть швидше.
5. Більшість заходів, які вживалися для збереження біорізноманіття без відмови від парадигми споживацького суспільства та глобального капіталізму. Головними шляхами зупинки екологічної катастрофи є релокалізація господарської діяльності (орієнтація виключно на місцеві ресурси і робочу силу), перехід в економіці від принципу максимізації прибутку до принципу забезпечення базових потреб місцевого населення, врахування неекономічних (екологічних, культурних, етичних) чинників при планування господарчої діяльності, впровадження природо відповідних (зокрема пермакультурних) методів в сільське господарство та лісівництво, використання природних матеріалів замість штучних, відмова від штучного стимулювання споживання.